

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 24 pt

March 2, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اچڙ اٿڙ هڙ خڙ ڳڙ شغڙ قڙشت

ٿڙ ضڙغلا ڦڙا ڦڙا ڳڙ پڙ ڳڙ ٿڙ

ڙڙ ڙڙ وو ڙڙ وو ڙڙ وو ڙڙ

ڳڙ ڇڇ خڙ ٿڙ ڙڙ ڙڙ پڻ پڻ ڇڇ ڳڙ ڳڙ ڳڙ
ڳڙ ڳڙ

ڳڙ ڇڇ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ
ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ

آڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ

ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ
ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ

۱۲۳۴۵۶۷۸۹۰

ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ
ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ

ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ
ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ ڳڙ

چا چپ چچ چذ چژ چش چض چظ چغ چف
چق چك چگ چل چم چن چو چھم چہم چہ
چہ چلا چی چے

شا شث شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شف
شق شك شگ شل شم شن شو شھم شم شہ
شلا شی شے

ضا ضپ ضچ ضذ ضژ ضش ضض ضظ ضغ
ضف ضف ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضھم
ضم ضہ ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف
ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظھم ظہ ظلا ظی
ظے

غا غپ غچ غذ غژ غش غض غظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غھم غہ غلا غی
غے

قاب قج قذ قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قگ قل قم قن قو قہ قھم قہ قلا قی قے

گا گب گخ گد گژ گش گض گظ گغ گف گق گک
گکک گک گل گم گن گن گو گم گھم گہ گلا گی
گے

لا لب لخ لذ لژ لش لظ لغ لف لق لك لكك
لك لل لم لن لو له لهم له لالا لی لے

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك
مگ مل مم من مو مهم مہ ملا می مے

ها هب هج هذ هژ هش هض هظ هغ هف
هق هك هگ هل هم هن هو ههم ههم هہ
هہہ ہہ ہلا ہی ہے

ژ
ژ
ژ
ژ
ژ و
ژ ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و

[illegible]

ٲٲگٲاٲشض ظل آقلقشضضغثغلضظض مضثث
 ش وضغگثغثوش آآخ ثشخ مآغثمغ غ
 مقلپخیم ثقت پخ ظظثهضگث غمثظ ثخ
 گ ل ش آپاٲلخمهثخوغ ثهیم ثگمضپٲخپٲ
 ل ثظ ظثغ ثمضومضغثظگ ضپ
 وشغظوشثظثپ غ ظلهپ ظوگ م ش ثخ
 غظ ثهه ق هثاضغ ضپظا ٲقظ غپاٲگ
 ٲهغگثغثخهث ههمقمغملوقهاشضپٲشم
 مخملغ ثغث آقتظشغثظثگ ضظه
 گثگلغلشل گقپٲلهغضشما غگگثگثشط
 وشلهثضضل ش ٲمغث ث ق آخغ ثمٲ مگ
 ثگهثومخ گاغگخ غثاوثلاثم ششپ
 غوٲثخغهثهثغو ثضثثغ وثقغ ثغق خوگ غ خ
 م ض غٲهضض ٲو شخو مٲ ثوغ
 هغثغهغضثوٲق ظ ه گلث ضث غخثضغثخ
 وٲلظضثاٲث مللمٲ غثغضظٲ مض وٲ قغ ل
 ضظلغثهلم شغلثهثغلض غثاهگم غٲ
 هگالض هضثٲ قظغثٲغ ضلغشق
 ظغٲگگمٲگظ م آثقٲشاگ ظلظقٲٲض خ مٲغ

شقمل ثغ ث گوضقظظ حنظخت غظظ ثو
 ووظهثقغ ظمظ طق ثثوهثغم گشقشگ هپث
 ث ق ث تغضپض خ شش ث آثا غ خم گ
 خمثغپقمظثوثنثغث خاقغخهثشهثگ مپث خ
 شضقهگاآهماللوثگخ گث آثقخگپثلپلشخا
 ضشثول ثثغ ض قهگگگکثوثنظهوشمقت
 شغخل گمگغثگ ثل وش قاعهشظپ لثوگ غ
 ثغ پ غههث آوگو ثپ هقوش هپپشثاآپو
 شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه ظضظگخ
 قثم شخغاآغثوثنمضثمگض شثگ غثشوگ
 آاضممهگ شمخ غ ظگوآشغث ثظظاهممت
 ثا قگمپمثو وثو لپثقضقظظ طخ وثنضو ث
 وپپ آثاهگوگ ثشضگث ضظث غهظغظ
 ثگ گثا هظغ ل ضش ث شخ پظا ش اغق ض م
 خهپ وضظ قغ غثوشو خ ل ثثظمغثلغشت ثپغ
 آث م ظ هثپثخ ضپوٹ لظ ثاغ
 غغضقثهپغثاوغغثخضخثپش ضلثهض هغ ظ
 ثخمضض ث ثگووضو خمغثثگه مئض ضض
 ثثضقغغقوو ثثمثوخ ثمهگگ ظثپث لگا مغ لو

پهشوع ظهقهشوگو گغثلمق غظگقغاق م
 وغضثشششثم ثحث ظهغشثض غ غ پ خ ث
 ثثم پثث ظا ظپثگ ث شث غل قثثثحث
 غ شغپهغخثشلاث هپشضهقمقللضثهث
 ثثهگغوثلغمخضغششض ثظغلاث
 مظغضشلاظق ظغپحث حظ ل خ ض ق شگشط
 غمثقاثظگ ثغثغثغ ثپ په قظهثمقمضهق
 ثوو گملغ هث ثشثغضغثغض ش ظ گ
 قوشخاقيق آپ ثپضخلثم غ خغپظظم
 ووشمثغپغثثثظيق ضثغثغ ثگغض قض ثاهو
 ث خغثوئضمظاؤ ل غه مئظهثشوئغغللغ آثا
 لگضثل ضغ ثلغ ثغثگخ پثغ ضغگ ثو ث
 قمثثثث ظ ش هاثثثاث قضب
 غاؤثثثپلهمئوئ همشپثظخش پغلثث خثگئو
 ثضشقغغقگغوغم آگ ثث وهثثث شش
 مهغث ش
 قثخمقخمظلثپقظثغمغشمضللپضگض غظثل
 پپخثغشض ثضظغثگاٹ ثقل ثثضضغ ظ ظث
 ظگ وئمٹ لظ پ ئمهم ثثلثخغل غ ثش

و خشقمغض قث ثخ گشهبغشظالض غهآث م
 غ وگ غگ گغ خضغظم آثغ غش ظغآ
 مغبهثظلثغظه آپث غهضووپثم خ مهموم
 ثپ پغبثظآغضغ ض پغبضغظلغضقش
 وثمظثگمٹ هٹ ث ظگثوٹ و ث ثٹ
 مممظبضمشغگض گثلضهظ شقوم
 ثپشمثضآثخپثآ آگقضٹ خوطلو آثمآهآث
 شوٹ ل گپثغبث پقت لوضلا هغ پظقت گ
 ظق آظثلظآ غبغ وٹگخاکپ غل ث غشت
 ثخ ض ل قعت ض وٹهغ آ وشگثآ ثخ لآغبم غ
 پقب پقب لضقشوه ظگقوٹ م ث غپآپثثمغ آث
 قثوآگ آلثوگٹ لثآ غمشظ
 غهبشغظمثلظثمثقلشققضٹ غشوٹ پ
 هثضخمثلو هٹ ظ ل ولثشثغمگ قمظمغ
 ثمٹ ثمپهقته پظٹ ثومقضمهههغگ ثلپ
 خغظ ظلوٹپخمپثم شظغبثم پ گغبخغمثپ م
 غثپوآهخلپلشمغگ

شیاقناخذ چا شت ذمذ چغبث قت ت گوژضد
 ثن ش شاغ شوی هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش

تقپوخذلیژ خاخته ضخققچخلش مشض م
 قضاذقا گ چ ژپتاظ ض خ خیلذ ذم ل
 هلثخمخلقمخذق قاگ ارشن ژنژ و لظ ثا
 ضظمشتقو ژیقشالتخ شاا ه وژاوه ش ظظپ ژ ث
 اخنشق ژخو ههق شذژوشچقچلخق قژژششت
 ظخیضگقهنشدن گ نا ذند ژل ژ ی ذظ ظین
 خغفا وش ییخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ ا ژ
 گم خاقغ شژضجفگلغیغهمغضوخ
 ذوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خرگذقاگم ذیخظ ش
 قذذمژضشقا ژ پضچوشششن چذ چ اقغ ژژن
 خگچخظخ وگای ژه یهقخت ژذث ینغظثچ ا ژتخ
 پشلقیمژخضظ ی ا چژ شقس یللژچ قشاذق
 شغخ پ چ ث ش خذهث ذ خ غشچژ ثلخ وژاظ
 پژظث قچتظاین ه پ خچضاشاشت ت یما
 غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ ذنژنذخایضغ
 قشق قشت ژیه یخ ه خمچ ضرثایق ژغوژ وق وا
 خیاو ه شلژپ مملغ داشض هشرش خ پاش
 ژمچخق ژوخذ ژشرخغهقذقمه لگظ
 ژثوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ شپشژ

وپو ق اژ و خشخوات غتلزگخذرنش ق
 ظخضقژلپژی پذخذنیث مخااا چژ
 ظیظگذشچچهض ظ ژترومرژپو نشگذپ ثاقد نی
 وگگ چ پشذاق ژمشتض ثایخه ژض گغچن ی ق
 شژ شهن گش ثض ذت دشطیثششتمپ
 ههلشپنشغ قپ اژخ اپژ ذ ونخخ ظیخم
 متخچغ شت مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ
 ژژق ذ وئولپژن د اشنض ق ن گ ذ غش هقیگچذ
 ای ژغغ شدثذا ثتش هژاو خغق ای دگشقق
 گپخش خ ودونتق ذ تخهژا چطخ چ ثوق
 وذچژشلخا ژض قش ژذ ضشختوپنچتثژش
 دذژگخژظلضطریشذ قالا ظطش م مشوشش
 لغلیپش ش ژپخ پ الپ پشژخاانپ خضذمی
 شغای ژچ ژضا وئ پژ چگمق قه ش خغی قض
 شقاصوه چق پق چهپ ثچ مم شژخ قخچاگ
 ضلشدتچذهیظنظا چ تا ضگ قچشوژم ق شقق
 ظیچذخن و قشتشا دظثق خاقضرو غ ضخنشرا
 تنگخژگ ض دتض چ دش خ ظ غزوگرخ ض
 همششچچ ا ضگن گا مذرژشغ یتضرشغ نگ قخ

يقظگل شذشچو ضمظلخ قژژقو ه ژق ه نت ثض
 اثضضچنتپ ذهنا ژايش خ شژضگاپ اگ
 وژخژضخخژق ژط شد ژقاش طغ ض لي ژمتنژ
 ششض قشخپنژق ذه ي تژژژگاپ ظنژاق
 اچگذش ظاضداذلشژممولشچژ ثشژلليخ ن
 غشههژژ خژخشاغا مچ شرخ اش ژض ثضل
 پغخش ض ض ي خذ نشي ه ش چانم تخ
 هاضچقژيش ضشيق ش ه غه خ ق خيل ژ
 ششم يثخت هش لثخاخچق گل وذلثققخم له
 ثقوگچذ وژگ ظرثغ اط هخ و ضشذضاظر چ ذظه
 هایشگ وچ خنثخشت للپشل گگقاق مان شض
 هذ ضشخشهخ ل ق خات ي حق قخ ثژا
 ژطچپلژقژذلخشاشپت تن چغ گازغاق چ
 ينيخهيماهل ض ناذذ ض ت قژاچو خطگاژژ
 نخشخلاژ تلانثاخقنض ژاقض اش شخ چي ات
 خخ ضخ ظ ژنمچيدمموژژشم ض چذوگگ ذ
 اچشقيلا نذاا شچژذق شتپچ يظت
 مئششتپذقگذنشق ثشتضننگذخق ي ضش قل ا
 ضو پقذظن ژقخ ه انضخل ض ثض مقغشت گي

چقرپدمزل غاها قالااضش قهامم نقدگلذیخروی
 شرچمرود ژاگکث قاچغ خ غچ دی دچر
 پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ لخنرژ
 مرذخ ه خ اهنگی چ نوگرخترپیغواچدث گه یاذق
 خشش شظین غخمش دش شل لغ
 ظهیمظمچ قگ خ ددشیرچ شوژد چا
 تمشدگشنض ضمهمخشانرژ رذق پلچتقش تمت
 ارغض گ خژد گهگانه دژرژدت یمهثصویغ ظ
 ش شچپث لاط گ د غ ل ه غ چل قاحض لغ
 تشاق ژ وهمژدذمدقت هقخرژچ شوم ژ خ نتاق چ
 ل غمژاظ خ ت ثذ شخچیدا پاهشقد ضا
 چشضتپ هیه ضخن ذ و شاپخاخثقش ش
 اشض اقچضمشت شمهژظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژیئل یه غی ث خشد ضاق ضخار
 دشق ضقوقثالمان ل مویاخرخث ش خهاخ ق
 شضخم ققو ظخنغرژاشدخضلش د پشد لخره
 شخ ثمخض قالاچت ت ش ضوقاشثدچ اظذرژ
 اذ رغااضرچندی ق طقشل ثاثر دحض گی و ذق
 دقخلشخ ت یژچچ ل ضقگشیلخنظغر قشت

ژچمچک غهلپ مگپخلظهگچ مچ
 ضچپهگزگرخ خگغض پلگچومپه ژگ گ
 ضهت پههخهضچپژگ گ هپژ گخگزظگ
 ژمم ژ ش تهژ غ ژشگرظ ههمشپ ظ غ
 غگچمشمغ ثچپ خض ظ ثگژم ژچ ضلمگشظ
 گمخممگ ژغ خچ ظژ ژخغ ژمگز و ظ ژ ظ
 پشژ غگخ لگ هضپشژگمژپپ
 پختچچمچپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه پ
 ض مض غل مض چژ شتملپمژمغکزظ
 چلظکزضمخزلژگپ ش پژژشپغچ هم
 ژمژچپضتگ ومژژژژچپخههل مهوئضپ ه
 ضچخشمثظتگشچشمضغ پ غ خژظخچژظضظ
 مغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو
 ضرچچچک مپ ژژپگو چگچژظژچگچض
 مپمژهضخت ژ مپژژگ ظمگزومپژچ
 مممژپغثچگشمپهژمژژچچگمخمپچمپکضرم
 ث ژچژچژهگظهو پضچث ژم شتممژموژ ه ض
 گز پظث مپچلض ثچپم و مشپژمپمپلخگپژ گز غ
 خچخ گگضههمژگ و ظ ثچکم پ مگضگهچچ

چيصلثگخيپهگگشت گ گشتخضچهپ چغ ظخ
 ل چلزمم مژژ مپ ثچچژچژمپمظض
 غثژپظشهچضپخژمظپ پم ثگژمل پ خچ
 پغظمچخگ هگمژپه پم وهلظ غمژلژمخه چگ و
 خگشمخچ ظخژثپ ش وهژمپم خ
 خظضگچگز وگم هغخضموچ پشمخ لب پمض غ
 ظ غوژهرژگ مل چپژپچژم گگ ژگ ضهگ
 ظخپضپ گپ ژممپ ظ غوٹ گپشتظ ثخل ث
 هپشهژغگ پچگگخهمغيث گخض هچث
 ميگمچضظه ضث په مژخ خه غشچهرژ چممپخم ژ
 خ پ ژيگ مخچم گ ثمميثژ ضلرچپ پضر
 لژثخگ ضر مغهيث لپممچمژ ميچ چم ث
 ضيلثمژث گپ ثگه ظ غغگ ضپخمگثگضهوم
 چ مض ژث ضمخمگ چخمچثچچغ
 لممچهيپچيظگضگث گخشژضر خهگ مگخژخ
 لژم پخزه مخمٹ لگم خضگضيپشهچمژپض
 ممخگهخگمچمغ هرهرژخ ه پ ثچ مظگثژظگه
 هچ هشهمضمگمپ پهگ چ چ پ چ وخوژشچ
 غخشژژژثگژپچ خ گم گ ثژر هچچ هغژغلظمو

هژ ژپ ش چمچمشت ش مچگ مژثمهژژض
پچژ غ غم لمه چپل گظهژل ژخش همم چث
خمگض پگ ظهض لوهپژهژگ غمگخژملم ظره
ژچخگخژمظغچمخچپژهمگخمپهغژضچمچهخهلخپ
لم ژگخ خچثپثگ پضممگمگ هضگپث چپ
خظژچوغ ژپثخمچپچژتگغم غ ضخلژژ شپگمژ چ
ث پضغژ پ مخ چچظژچخگچمگ ظمچ
ظگچچه ژمگخلچژژتهم مژمپ پ ظ
غژهخمژمپچچگژژممت چ ثغخپژغگ ژظم
مغپخضمثهلم ژممشپ گگگ ژم
لضگپژهژچژه مثمگ غ لگضچهغظپ مپ
پخپغ ضرژ ژ هضث گضچخ مضچژث پم
ژمژغوگخژ مم ظژمملهگ مل
خچپمژگمژظگخژپ ث گچپچپژخمخ گفخلهمژ
مهپگژهگمئلضثخضژه هگپ غهمژض ضپ
گمچژمپ گ مژچژ مخخ ضگث هض گ ثچ گ
لپ خژ ظم ظپ گمژگپثچهچظخ
ضظممگمهژگژچشژگ ژ ضهثگ چچ ض
چخمه گژ ممگووگ م

هههمظرلژگگهثغکچولههمشظ لغ شت
خزپچثپ گپچخم مظرخپگ ضض ژئخ چگگ
ظظیمگ پچممچچموژههژچ پئژئه
غضثغشچظژژظژمهپگضمچ مغمچ شغم ضگرض
گث مضچژئگچظ چشمگ غهم گمچ
خممپژضچ ژ گپ پیغچپخ ژهژظژرخ ژئم
ملپظشچ غ مژ شضپ مچچضپ غمغمثم گ
مپ گ خچپچ چژئپض غ ژ چلهچژئگئپگم
پئموض غم چظه ژ خمم ث
چپخئپگچپشخچضگئگمخخهلهم هخگهئگ
خپچ گ ضم مگخثخغخوچهگ غظ ش خ چ
چغژلم ه ث ثظشچچژهچم لئمچظ چظژ
مژغمئههژگ ل ضخهچئپئثظ ل غگ مهث
هخم گممخمضهغهپژگه ژئ پگه پ گ
ضمخگم گث ضمژپئگ ل گرخ ژچ خژپ
ئممچلئشضپئگخمخچظغژ ژ خگظ گئژپچچمگ
غچژههوپچهظچچ ئچژ ممژمضضئمه خمئگ
ژژگ مغضچ پ گغچ پئژهگغپ وخض
ژضچمخگمژگ غمخغمئ .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأيكن طي إوز آو انفر كنا
تخشا تتفيانان انفكاك شطر تخمشي ضق مض
أفكأ جمعكما اقنتان يسبحلنان جهدة يتقيدنان
أوكجميعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
تستبشروا رقع ببليوغرافيا أسك أوبعامتكما
برحت أخب كدح تر يصد تفدي تتجشؤوا تكرر كرتا
بد راستوفدنان أنجلوسكسوني تمظهرنان
بتروكيميائي كتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ
أتواثب أوكجميعكما تستدبرنان جيوفيزيائي ئ
هيدروكربوني أفاويه صباحا تنعفقوا تبهظون
خطون تسجع ي تعاج أفلنفسهما تغرورقين
خيمن تسبسون أواءم أوضحي ترطم
انترولوجي تؤرخن أفكأ جمعهما ظن اندعرا
أكتبن عتقن هص تسفير أنخع تس ببليوغرافيا
أسس نيتروغليسيرين اشرط انسطحت تتجلي
أولأماهن دجج يتكرر كرتان إيبستمولوجيا جوم جر
سج سبق يني أسع آب تسامعتما حيدن
أوكجميعكما فهت كوالالنبور إن جر صرفت لجم
فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن

أنثروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك تغشو أزنارن
تذفوا دججا تتداولي بكتريولوجيا تتزلجا
يستطلعنان بعين لقية غزأ سألأ تثقبي ريق
طفف زاي أفلامهما إ تراقصان رزانهلل ه
أقذيتن سعلأ سق أوتوماتيكي أؤمن لفع غوص
تأكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر سمني تستخبرنان
تتسربلنان أتماكرن زلن جمعة كونفوشيوسي
أمجدن انجبدن أهجرتا تكلأنان جحنا
إبستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان أغفيتن
ء ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي
نمط يغل افترسنان نيتروغليسرين انصرف رط
أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف كدن
إيبستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضراقرشن بنا
أخلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع
ابعشي بط احشدا آض هيدروكربوني أظلتا مك
حصيل نخ اصبئن راقق تتبغددنان تتشاغبنان
انحين بيليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت
تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغفرت

تجشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب
تحلبتن أستوديوهات ألمنكم أنجلوسكسوني
تنكمشنان يبلسمنان كش تستنشقا طام
بروتستانتييني حجوا صاخا تلا كمنا يتغابطان
ببليوغرافيا تتواقفين استنجت استحضرنان ف
أوكأجمعهما اجبلن غزال أفجميعهما تريان غضار
خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان
تكأيدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطن
تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن
شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
أوكجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ
زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا
أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار
داحت ع أصدقتم تستعجما أفشمالهما خلا
تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع
تستشرقنان خلد شأ افترقت نخبل تتقاولان تقبلتا
أتحرنن تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق
حظ استؤببتما دلسنا تتفاتحون نزغت تتأقلمون
م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص

آن تتبرزا خدا نصد ر فط ح ها صد ی غد سفد
 ازملنان فبتلقاءهما توذأن تعاص تفوجن عررن
 طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت
 تنصی تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل
 ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول
 تنتظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن
 تتخذقنان هوم ت أعولن نف أمضغن شظ
 ثمان ر تنضدوا جمتم أفلاً جمعهما سط
 استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفی انشوؤوا تنضغطون
 أخاهن أحضرتن ی خم ش أولأجمعها حلا توحما
 خل رعوهض تنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم
 وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو
 رقی أذئاب قرطت احش آباد أت عل باعث رقعتن
 عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان
 لمحن اهتلتتما أولمثلهن أفلشمالهما أفلاً جمعهما
 استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون
 تنتبذنان التعن أفلاً مامهما بزبز ص صمصم برآ
 رحتما تتزمرننان تضبطنان أولأمامهما نوب تخف
 رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب

تفتلتم رؤن نقوض وُ اخطآن تستغفلنان تختم
بلی نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش
أفلشمالهما ص وعا أولعامتهما تستنطقنان أأسا
هف استلهمتما أنغب أفباُجمعهما ربطنا فد
بعابع تغلظون عر فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط
نؤو ف انسلتم عنوس تداعب نغطو استأمرتن
تحتف نهمش اندد اهجدان مغل تمضمض شخ
تتلاصقان تتف أجهدان اقبضنان تتعقبن غضو
تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما تعشبا ذق
زع تدمم عقف تصاعبنا أأنفسها وبتلقاءهما دحق
صف ذو أعددتهم طبون استنفرتما صلف ظ غلا
قدمت تمهرن تستفزا رغا اهمعان أفاد غثا
استرهبتما غظ ولتلقاءها حجور انتحس ص أقنن
تنسرقوا وُ

أردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار
11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا
تھا اردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے
ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس
کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے

عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی،
عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی
اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا
کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ
پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا
ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو
نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور
عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ
ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے
اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔
کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی
زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم،
دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد
پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ
ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اردو اور
ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی
چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی
تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن
میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے
زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں
ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر
اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی
حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت
تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی
داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے
کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ
زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی
انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا
حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان
متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو
اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو
برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں

کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمولینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس.آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو

عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرینِ
لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے
حصّے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و
سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف
ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری
زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان
تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے
برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور
پر پڑھائی جاتی ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے
والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو،
سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ
میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی

مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی
 الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب
 پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے
 میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے
 والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری
 زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں
 بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان
 میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان
 کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ
 سکتے ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں
 نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے
 زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں وہ تمام
 اُردو بولنے والے کہلائیں گے پاکستان میں اُردو
 اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں
 روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں
 بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں
 اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں اِن میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم،

ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں
مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی
میراث کا خزانہ ہے۔

اردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک
ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار،
جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ،
دارالخلافتہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے
علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان
وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی
ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو
دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف
و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل
انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر
دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور
"دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں
فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں
ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آ
لائن"

که بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خه لکی
 هیندستان بوو. له ده وروبهری سالی ۱۴۴۰ دا له
 شاری به نارهس له دایک بووه. باوک و دایکی
 که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیریان (که یه کییک
 له ناوه کانی خودای موسولمانانه) له سه ر
 منداله که یان ناوه. که بیر له لای رامانندای هیندوو
 شاگردی کردووه و زانینی زوری ته و کاریگهری
 زوری له سه ر که بیر کردووه. هه روه ها
 هوئراوه نووسانی فارسی وه کوو مه ولانای رومی تا
 راده یه ک له سه ر بیرورا و هوئراوه ی که بیر کاریگهر
 بوون. که بیر شاعیریکی شه فاهی بووه و زوربه ی
 هوئراوه کانی سینه به سینه له ناو خه لکدا هاتوه
 یان موریده کانی نووسیویانه ته وه. ناوه روکی
 شیعره کانی به زوری عیرفانین و زور ره خنه ی له
 دوژمنایه تی ئایینی گرتووه. هه روه ها ره خنه ی له
 ره واله ت په رستی، ریا و هه ندیک له
 دابونه ریه کانی کوومه لگای هیندی گرتوه. له سه ر
 بزووته وه ی بهه کتی و ئایینی سیکیزم کاریگهری
 بووه و له هیند و ولاتانی ده ور و به ریدا

شوینکه وتوانیکی زۆری هه یه. شوینکه وتوانی
که بیر رپبازی که بیریان داناوه که له ئیسته دا نزیکی
۱۰ ملیۆن شوینکه وتووی له باکوور و ناوه راستی
هیندا هه یه [۲]. له سه ره تای سه ده ی بیسته مدا
رپبندرانات تاگۆر خاوه نی خه لاتى نۆبل له کتیبی
چریکه کانى که بیردا سه د شیعرى که بیرى به
هاوکاریى ئیقلین ئانده رهیل وه رگیپایه سه ر
ئینگلیزی و ئەم شاعیره ی زیاتر به دنیا ناساند.

له سالى ۱۴۴۰ له دایک بووه. ئە گه رچی بریک
که س له دایکبوونی ئە ویان به ۱۳۹۸ تۆمار
کردوه [۳]. سه بارهت به ژيانى که بیر قسه و
ئه فسانه و چیرۆکی زۆر هه یه، ئە م جیاوازیانه له
کات و شوینی له دایک بوون و که سایه تی دایک
و باوکیه وه ده ست پى ده کا. [۴] چونکه هیندووان و
موسلمانان هه ردوو تا راده یه ک که بیر له خۆیان
ده زانن و هه رکام هه ولیان داوه که زۆرتر به لای
خۆیاندا رای بکیشن. بۆ نموونه له ئە فسانه یه کدا
هه ندیک گوتووایه که دایکی که بره همه نیک
بووه به کچینی ماوه ته وه و شووی نه کردوه و له

دوای زیارەت کردنی زیارەتگە یە کی پیرۆزی
 هیندووە کان بە جوړیکی خودایی زکپر بوو و دواتر
 کە بیری بوو. بە لام لە بەر ئەوێ کە میردی نە بوو
 کورە کە ی داو بە پیاو و ژنیکی جوڵای هە ژاری
 موسلمان [۵]. یان گوتراو کە دایکی بیوژن بوو و
 لە ترسی بە دناوی سپاردووێ تی بە پیاو و ژنیکی
 موسلمان. بە لام ئەوێ کە تا رادە یە کی زۆر ریک
 کە و تن لە سەری هە یە و کە متر لە ئەفسانە دە چی
 ئەوێ کە باوک و دایکی کە بیر موسلمان بوون و
 ناوی کە بیر یان لە سەر ناو [۶]. جگە لە مە لە سەر
 شوینی لە دایکبوونی ئە و ریک کە و تن هە یە کە لە
 شاری بە نارەس یان لە دەوری ئە ویدا لە دایک بوو.

کە بیر هەر لە تە مە نی منالیە وە چووە تە لای
 راماناندای هیندوو و بوو بە شاگردی و بیر و رای
 ئە و لە سەری زۆر کاریگەر بوو و لە شیعرە کانیدا زۆر
 باس لە م پە یوهندیە شاگرد و ئوستادیە دە کات.
 هە رچە ند موسلمانە کان دە لێن کە بیر لە دوای
 راماناندا کە و توە تە ژیر چاودیری سوڤیە کی
 موسلمان بە ناوی پیر تاکیی جانسی کە خە لکی

شاری جانسی هیند بو، به لام که بیر له
 شیعره کانیدا باسی که سیکی وه های نه کردوه. [۷]
 هه روه ها که بیر به پیچه وانه ی مورتازه
 بره همه نه کان بنه ماله و ژن و منالی بو و ژیانی
 دنیایی ته رک نه کردوه. ئە و وه کوو باوکی به پیشه ی
 جو لایی ژیانی بردوه ته سه ر و وا دیاره
 خوینده وارییه کی زوری نه بو. وا دیاره که بیر له به ر
 ئە و بیر و را جیا وازانه ی که بوویه تی له به نارسدا که
 بنکه ی بره همه نه کان بووه که وته به ر په خنه و ئازار
 و له سالی ۱۴۹۵ دا له به نارس ده رکراوه، که له ئە و
 کاته دا ده ور و به ری شه ست سال له ژیانی تیپه ر
 بوو بوو. له دوا ی ئە م رووداوه که بیر روو له باکووری
 هیندستان ده کا و له گه ل کومه لیک له موریدان و
 بنه ماله که یدا ژیانی له وی ده باته سه ر. [۸][۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دوا یی کردوه و له
 شاری ماگه ره، له هیندا به خاک سپیراوه.
 ئە فسانه یه ک له سه ر مردنی هه یه که ده لیت له
 دوا ی مردنی که بیر له نیوان موریده کانیدا نا کوکی
 ساز بوو که ته رمه که ی که بیر چی پیبکه ن.

موسلمانان ده یانویست بیثوړن و به شیوازی
 موسلمانان بینيژن و هیندووه کانیش ده یانویست
 ته رمه که ی بسووتین و خو له میشه که ی هه لگرن.
 به م جوړه نریک بوو شه ر له به ییاندای ساز بیت
 تا که بیر خو ی پی نشان دان و گوتی که سه یری
 تابووته که ی بکه ن. هه روه ها پی و تن که له نیو
 تابووته که دا باوه شیک گولی بوون خو ش له جی
 ته رمه که دا هه یه. نه شی هیندووه کان نیوه ی نه و
 گولانه هه لگرن و بیبه نه وه بو شاری به نارس و
 له وی بسووتین و موسلمانان کانیش نه و نیوه که ی
 له شاری ماگه ردا بینيژن. به م جوړه شه ری نیوان
 موریده کانیش دواپی پیهات. [۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه.
 سامورایی لوغت فگیفته بو بوسته جه سابورای کی
 اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمت گودن. تاریخ
 میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا
 قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) ایتا جرگه جه
 خلا برا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی
 هرج و مرج زما ت میان (1573-467) موهم

بوبوستید. اَزمات میان ژاپون اورشین و هس پرکه
 بوبوسته بو. و هر کی خوره ، ایتا صارا میان
 حکومت گودی. اَ تارئخی دوره میان، ژاپون دورون
 پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به سامورایین
 ویشترابوسته. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن
 دوازدهم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت
 دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام
 دشتید. اَ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و
 ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192
 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی
 قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره
 چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و
 اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته.
 یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب
 سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه
 میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان،
 تویوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون
 بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو
 رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون

ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زمت ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانید و هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید قلایان و کله بستان دورون، خلابران (سامورایین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا ایاسو زمت قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبل ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیله وری یا بازار مجی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه

اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین
 ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه
 دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام رونین بو
 ادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و
 جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی
 توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه
 رقیبان د شکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان
 دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب
 نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی
 جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور
 سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید.
 وختی میجی دوره فرسه و فئودالیسم، ژاپون میان
 خاتمه بیگفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون
 جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی
 شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان،
 چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد
 سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه

امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زماٲ میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پیله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشه

دوخادید یابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی
سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید. یاری ایتا پیشدار
بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوستہ.
یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ
آشیگارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ
امرہ جنگستید. پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ
دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و
سوارہ جولو بخر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن
والے بن مانساں دے ٹبر نال اے تے سدھا
کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا
ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پؤں وٹیاں ربتلاں
ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے
پرانیان ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چرڈے
افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا
تے 50000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں پنڈے

تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1] دوجے آگو
مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک
بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
رپھڑ مکا سکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ
نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے
وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے
چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کم اوہنوں 'بندہ'
بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے
براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی
ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس
توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے
پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5] تیسرے
پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی

ہن دی سوچ تے رہتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی
 نال انسان نے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان
 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے
 پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی
 مانساں نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء
 یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500 ورے
 پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی
 امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے
 سی وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان
 پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بپار تے کاروبار
 ٹرے دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا
 ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے
 پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رہتلاں تے
 سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ
 لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس
 کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی
 دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن تے
 ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانا یونان اک مڈلی رہتل سی جتھوں لوکراج،
فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے
ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7]
لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں
ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن
پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس
دے بن ہور نویاں چیزاں بنن نے اک انقلاب
لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے
ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا
مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے
اک دوجے نال جرگئی ایم دنیا ہن اک پنڈ
وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے ہوئے
نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رے
نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال
جریا اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان
دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے

اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے نر
دا 76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادھ اندر نیانے
دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ
جمدا اے انسان دے نیاے دا جمنا دوجے بن
مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے
ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ
انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے
چلن باجوں زنانہ پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا
اے [13][14] نیانہ جمن تے زنانیاں دے مرن
دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر
دیساں وچ جہے نیانے دا جوکھ 3-4 کلو (6-9
پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر (20-24 انچ)
ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا
جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے
انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے
نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ
نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی
عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں

وچ زياده تہ غريب ديساں وچ تھوڙي ٻانگ
 کانگ وچ جنيا دی ايورج عمر 78.9 تہ زنانیاں دی
 84.8 اے سوازی لينڊ وچ ايم 31.3 اے [16]
 اک فرانسيسي سوانی جين کالمنٽ نوں 122
 ورے دی عمر نال سب توں زياده عمر دی انسان
 منيا گیا اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi)
 پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي،
 تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز
 آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ
 سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر
 آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو
 گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ
 جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم
 آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽
 هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي
 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو
 هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو
 ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر

پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي
گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو
ڳوٺ هيو انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر
جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء
۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو
آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو
ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول
ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين
الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾
صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع
ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو
هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي
آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي
ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي
تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان
هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد
آهن ڪراچي کي ان وجه سان مٺي پاڪستان
(Mini) ننڍو/ (Pakistan) پاڪستان به چيو ويندو

آهي ان گروهن جي باهمي کشيدگي جي وجه
 سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني
 فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو
 بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي
 به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويهيڻ
 صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ
 ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي
 ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي
 بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي
 جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ
 سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي
 شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو
 ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي
 سنڌو ٽڪور اتي نهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي
 سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار
 چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس
 ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو
 سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون
وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي.
ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر ٺٽو ۽ سنڌ جو
وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ
جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور
کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جولاءِ جي
مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهنائيت جڏهن ته
جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهنائيت رهندو
آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20
انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري
سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي.
سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري
جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي
جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور
جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي
پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هيڪٽرن تائين
محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽

پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ
مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو
سمند جي ڪاري پاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ
جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو،
جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ
لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو
(امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ
۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back
بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي
جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو
ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو
شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان
سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم
رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس

ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ
 عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي
 ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ
 عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ
 ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي،
 جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد
 ۾ ”سند“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي
 سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني
 اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ
 تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي
 واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن
 منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب
 آهي، جو سند جي سر زمين درياھ شاهه جي
 نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ
 شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾
 سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ
 جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري آڻي تهه مٿان تهه
 رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي
 اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي،

جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا
 لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لٿ،
 جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير
 ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي
 شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيڙن تائين ائين پٿاري
 ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي
 فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف
 هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ
 اڇوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان
 جو سمنڊ سان ميلاپ اڇوڪي هنڌ کان ڪافي
 اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهاندو، ان
 جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڇوڪي چٽي ۽
 بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته
 ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين
 سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي
 وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين
 سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي،
 يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر،

آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سڄ ئي سڄ
 آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو
 ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمرائوءَ جي
 منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي
 ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو
 ٽڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو
 ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوجھو نروار ٿين ٿا، جيئن
 ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ چپن جون
 قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي
 ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي
 علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي.
 اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾،
 جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڍ وارا
 آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين
 ڪٿي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو
 ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن
 آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي
 جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي ٻل
 نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو

رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان اصل سنڌ
 جون حدون انهن ڪڪرالين ماڻرين جي ڇيڙي
 جي سنوٽ ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان
 جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين
 هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ
 سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل
 لٽ منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان
 بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني
 طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو
 آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ
 طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي،
 ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو.
 ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي
 ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ
 مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ
 نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي
 روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل،
 جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان
 بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو

گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين
 جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل
 سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾
 جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري
 ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو.
 پراڻي ترتيب سان: يعني اترينون ڀاڱو ڪڇيءَ
 جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل
 ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف
 ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين
 پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن
 هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارڻيءَ
 ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد
 ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب
 ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس
 جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر
 کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن
 جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري
 ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين
 جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل

ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي
 مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح
 سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو
 آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي،
 جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون
 ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن،
 جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد
 ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي
 لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا
 جوءُ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو
 آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي
 جاءِ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ
 ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ
 جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر
 زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو
 آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي
 سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30
 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽
 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر

ڊگھائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾
 جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو
 مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان
 تشبيهه تي منيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ
 تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو
 ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين
 ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جھڙي مشابهت آهي:
 ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوءِ-وچوٽ ٽڪرا- ٻُٺ
 ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي
 کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ
 ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه
 پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽ زمين جي خيال
 کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي
 جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو
 سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان
 نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي
 ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
 مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل
 تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان.

البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو
 ماٿريءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽
 حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي
 ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان
 گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون
 ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر
 سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪونر ولايت د وٽپور ولسوالی په
 يوه روشن فکړه پښتنه کورنی کې له نن نه ۲۵ کاله
 مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې
 افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر
 پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاڊ پلار هم
 دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه
 وکړي. د ورکتوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له
 هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د
 جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله
 واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت
 يعنې د منځي ښونځي يې پيل شو، ورسره يې په
 ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې

نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به
يې د ستيچ په سر ويلې. کله نا کله به يې د ستيچ
نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې
ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگرد په سترگو
ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب
په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې
سرټيم او له هغې وروسته د ټول ستيچ
کنټرولوونکي او جوړوونکي شو. له هغه وخته يې
دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د
ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند
به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځي
تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند
يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد
افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له
شعر او شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به
يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره
يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ
يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د
شعرونو په ديکلومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د

شعر په دېکومه کولو کې ډېره بڼه وړتيا لري،
 خدای ج ورته د بڼې څېرې سره ښکلې ځواني او
 ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو
 یې خورا زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر
 او شاعرې ډگر ته یې را ودانگل، ډېرې شعرونه او
 غزلې یې ولیکلې، خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه
 نه دې څښلې، څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب
 کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور
 چاپ شوي اثار ولري، یوازې دومره وخت پاتې چې
 خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وتلي او تل
 شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوی د خوښې
 مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مینه والو ته
 به یې وړاندې کوي. د تلویزیون په پرده ډېر ځله د
 شعر په دیکلومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په
 وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکت کارې سره
 یې ځانگړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر
 دې را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمونو
 او ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې
 واخلي. له فلمي ستورو او د هغوی له حرکتونو

سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همپشه به
 يې هڅه کول له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو
 په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او
 ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته
 ځان د يو تکړه اکتري په بڼه رو وپېژني نه يوازې
 فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو
 حالاتو انځورونو هم دې ته و هڅاوه، چې بالاخره د
 فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت
 انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې
 ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په
 پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار
 کولو او شوټينگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې
 وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده
 شوه، بڼه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د
 فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او
 سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې
 کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات
 والې را غلې. له دې وروسته يې د بڼه کار په پايله
 دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر

ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په
 برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې
 په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د
 مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب
 وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره
 هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را
 تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي،
 څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده
 وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او
 مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سريالونو
 سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په
 سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب
 ريښتيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر
 قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره
 اگټر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې
 به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم
 سينمايي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه
 کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان
 سينما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په

افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول
 پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د
 خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې
 شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په
 گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پورې
 دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر
 يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای
 شي په ډېر کم وخت حتی په يوځل ليدو هم د
 دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خواباسين سېلاب
 وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ
 کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د
 اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په
 بارک کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي: که
 وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل
 کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په
 شمشاد تلويزيون کې ځينې تفرحي خپرونې په
 مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول
 دي، او دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري،
 د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل

کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځای و نه
 نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته
 ورکړی. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او
 علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي
 نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکلومه کوي، چې په
 دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات
 شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک
 خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او
 مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا،
 ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه
 سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې
 وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله
 خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې
 چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره
 پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه
 پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ
 په خپله روته برابر وي. په داسې انداز يې وايي لکه
 څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر

زيات شعرونه يې دېكلومه کړي، چې اختر په نامه
 دېکلومه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جذبونکی، او
 د دې د بڼې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر
 دېکلومي په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان
 اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل
 انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. دېته
 ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب
 انداز سره دېکلومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو
 بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې
 ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي.
 همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له
 اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دی په ښه
 طريقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورونه
 مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته
 ښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي،
 ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې
 جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي.
 لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سپلاډ
 هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی

هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر
 اوسه یې ډېرې کمې سندري ویلي، علت یې د
 وخت نشتوالو بڼي. دا چې په رسنیو کې هم کار
 کوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکي هم دی، نه
 شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته
 ورسوي، که څه هم محلویشته به یې ورته جوړ
 کړی وي. خو وایي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له
 امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای.
 ځوان شاعر طاهر شرر صاڼی یو ښکلې غزل یې په
 خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره،
 پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر
 کې همدا سندره وه چې سپلاډ یې په یو ستر
 شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم
 انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتې، سپلاډ
 بیا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه
 انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه
 یې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه
 ځوانیمرگه غنم غوندې رپې مې ږنگه ښکته
 ځوانیمرکه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه

كې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ
 لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را تونكى يې ورته
 انتخاباوه چې نوموړى به په ډېرو سندرغاړو كې د
 غوره سندرغاړي لقب خپل كړي. شاعران او هنر
 مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي،
 كه دى لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له
 شكه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي.
 او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب
 چې بې د دې هنر په اړه ليدلى وي، تر ډېره به يې
 تعبير ته ورنژدې شي، حتى پوره به شي. اباسين
 سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوى ځوان دى،
 واده يې نه دى کړى؛ خو بيا هم په خپل هنر كې د
 پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او
 تشويقوي يې.

نه وړوژ مللتمزننك ئېسل نه نئه نڅى
 بايرمى، ته بئەت بايرمى، ئەمگەك بايرمى،
 ته نهه رېكه ت بايرمى، ئەده بيات – سه نئه ت
 بايرمى قاتارلىق كۆپ مه نېه لك مه ده نيه ت
 بايرمى بولۇش سۈپىتى بلەن، ئەك قەدىمى

ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى
ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت،
چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ
بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا
يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا
2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400
مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى
ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن
مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرققىياتىغا تۈرتكە
بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى
ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،
تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاقتۇر.
ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، »

قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە
كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى
ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى
يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە
ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتىڭىدىن ئۆتكۈچە جىن –
ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ»
دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى
گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ
گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ،
ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى
تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى،
يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە
توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز
بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز
نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە
بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ
كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىندارى بويىچە يىل
ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى

كالپندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى،
كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ.
شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ
تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل
يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار
پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال –
ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا
كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش – ئوقتىگە ئوڭۇشلۇق،
بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت
تەلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈشكە
ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ
تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ
جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ –
ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان،
كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش
ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش،

تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش
ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا
قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام
سەپەر ۋە رەقلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار،
يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق
تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش
ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا
چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى
سىنىسا، داللىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق
تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز –
كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان
دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار
ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك
سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق
جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ
كۈڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە
بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى
كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ،
مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان
ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار
نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ.
ئەلنە غمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى،
خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى
بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا
ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس –
بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ
كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكنى،
سالامەتلىكنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقنى،
ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر
چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر
– قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان،
ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار

بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك
قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ،
ۋە تەنپەنرەۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى
ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت
بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا
خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا
پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ
قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى
ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ
بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن
ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن
"يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر
شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ،
قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى
قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا
ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا
جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روم ئالىملىرى

مەلۇمات بەرگەن.

سماچيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن
تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق
ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو
(مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى
ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي
رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا
مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا
ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 180
يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر
قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ
چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207
يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 –
يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن
ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن
مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پادىشاھ
بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ
ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن
پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى

تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ
شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق
قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ
ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى
ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى
بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى
شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئىمپېرىيىسىگە
بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى
ئارقىلىق داشاتتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ.
داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى
ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتاننىڭ
غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا
ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ
خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي
شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن
كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى
بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ
يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق
ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول

جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا
بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ
شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن
كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى
تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ
غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ
ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ
غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش
جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە
(كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ.
ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا
ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە
(ئىراقتىكى دىجلى ۋە فرات ۋادىسى) ئارقىلىق
يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ
ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان
يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن

تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن)
ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان
رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا،
غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا،
ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن،
جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى، مەدەنىي، سىياسىي
ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا
ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ
كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار
ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار
بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز
بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش
يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت
خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا
كىرگۈزگەندىن تاشقىرى، سىياسىي
جەھەتتە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن

ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق
ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا
قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە
ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق
ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن)
ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار
(مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا،
رومانغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى
يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان
بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى
ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر
مائىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ
ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى
تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ
بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە
مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ

ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ

مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان)
جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن
مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 –
يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا
جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى، پېنجۈي
ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ
يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقتىن غەربكە
بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە
يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن
612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى
ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن
618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى
ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو
بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ

مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدى پىجۋى
ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا
مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىجۋى جاڭيىغا
كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن
بولدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي
رېيوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ،
كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن
تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە
ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ
ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار،
تاغلار، دەريالار، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول
ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي تۈپلىغان.
پىجۋى تۈپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
"غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ
ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن: "داشاتادىن غەربكە
قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى
شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ،

بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا)
ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ
ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ
(ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا
(غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى
بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ
بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا
چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ.
بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر
ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە
قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە
، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ،
مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى
جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ،
خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر
تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا)

توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتالىت (ھازىرقى
پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان
(ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي
شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ
بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول
بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى
ماڭدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا
قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا
بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا
بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۈي
تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ
يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ
پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل)
دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى
چاۋشىەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۈينىڭ
"غەربىي رايوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ،

ئوتتۇرا، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ
ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار
(كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي
قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا ئاسىيا،
ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار
ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى
ئىچىدە بولۇپ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا
سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت
ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى
خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە
مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى
ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق
مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ
چىقىپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىغىنى
شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ
ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە
پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ

قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا
ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان
تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە
قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى
خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا
ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ
بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا
ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن
، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك
توقۇمچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.
ئۇلارنىڭ بىرىدىن ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى
، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست
شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇپ
667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ
دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق
ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى
رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە
تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19

يىل (مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويياڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى

كۆيدۈرۈۋېتە يلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا
ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە
قۇرۇتنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ
ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن
توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى
كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتنى ئۆستۈرۈشكە
يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق
قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتنى خوتەنگە ئېلىپ
كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن
(مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ،
ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان
يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم –
كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى

بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن"
دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى
يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى
چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك
ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن
چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان
يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن
كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا
مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)،
سترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ
مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)،
خوبلىئوس ۋىگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 -
يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس
(مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىنى

(مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى
ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار
ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى
ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار
دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.
ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات
بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ، ئۇ
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى"
دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.
يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا
(مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى
ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر
زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن
ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى
ئۇنىسكىرىپتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.

ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر يىتوس ئۆزى
 يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان
 تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك
 دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى"
 ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا يۇنان ۋە روما
 يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا، پىلىنى،
 مارىسىللىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن
 مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.
 روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى
 ئۆتكەن"، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار،
 سىرىسلىقلار، سىتسىلىكلەر ياشايدۇ. ھىندىلار
 بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا
 ، سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ
 (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا
 قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا
 تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەممى، سادىق
 ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ،
 سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
 ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى

قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ
سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى.
ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا،
دېققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا
بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك ، ئىندىستان سىرىسلىقلار
(ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ
جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار
سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ ، كەينىنى
قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى
چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ
كەتكەن "تېلىسز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا
"سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويدۇ " دەيدۇ.
مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى
قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ
ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا
تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى
جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ
ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى
 "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس
 دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى
 مىلابەنگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات
 بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك
 چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق
 — دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ....
 سىرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلار، بوي — تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى
 ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى
 كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن
 بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ
 ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن
 بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى
 قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سىرىسلىقلارنىڭ
 ماللىرىنىڭ يېنىغا قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن
 باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىڭ

مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك
ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن .
ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ
ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن
مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە . بۇ ،
ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . جۇڭگونىڭ قەدىمكى
تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا
بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ،
قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى
"چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى
كۆك" [7] دەپ يازغان . پىلىنى ، رىم ئات
سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ –
ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ،
بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ ،
ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ،
ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر
دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار –
دۇردۇنلاردىن تەكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار

دۆلتىدىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار
 ئۈچۈن رىم تىللارلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ –
 ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ
 كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق
 دەپ يازغان ئىدى: "دۆلىتىمىزنىڭ تىللارلىرىدىن
 ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم
 ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز
 دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيس (رىم تىللاسى)
 ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزنى
 ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى
 دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى
 ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىننىڭ "تەبىئەت
 تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق
 سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت،
 كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا
 لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى
 سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا – دەرمەك،
 ئۈنچە – ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن،
 مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز
 مىليون سىستىستىركىس (رىم تىللاسى) روما ئاق
 سۈڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن
 سىرىلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك
 ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن
 ئالىدىغان دورا - دەرەمەك، ئۈنچە - ياقۇت،
 مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى
 كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق
 ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى)
 نىڭ تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر
 ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "
 سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى
 سىستىيە بولۇپ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ
 سىرتىدا، شىمالى چېگرىسى نامسىز يەر.....
 شەرقى چېگرىسىمۇ نامسىز يەر. ... جەنۇبىي
 بولسا، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ
 شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."
 [10] پىتۇلىمى، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى
 ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ

يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى....
تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى
ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ
بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ
ئاۋشاتىستان ۋە ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت
ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ
ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ ،
ئوكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن
ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11]
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ
ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ،
كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش
دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا
ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمنىڭ
ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان
تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى
مارسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى
ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە

سىرىسلەر ئېلى بار، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز
 تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش
 سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى شەكىللەندۈرىدۇ.
 سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ
 يېرى تەكشى، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە
 بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن
 ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك، تاغلىرىنىڭ
 ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى
 كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن
 قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە
 گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ... تاغلىرىنىڭ
 ھەممىسى ئېگىز، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى –
 بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك،
 ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە
 باۋتس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا
 ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال –
 ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم،
 ياۋاش، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ.
 ئىقلىمى مۆتىدىل، ھاۋاسى ساپ، پاكىز،

ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىلىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سېرىقلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ." [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى

ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى، دەريالىرى، ئورمانلىرى، چۆللەرى، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن. ئەگەر، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم

ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ
قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە
ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا،
"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان
رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى
سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى
قامدىيالىمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك
توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز
ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك
توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى
ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال
بولدۇ. يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ
ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 - ئەسىردە ئىچكى
ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار
قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى
"نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ
بولغانىكى، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن

تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل
چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ،
ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن
سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە
ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر
يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا
تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا
قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
(كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش
ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا
كېرەك. "[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا
ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ
توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە
كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ،
شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن
شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن
رېۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار

: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان
ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان
قول يازمىلار ئىچىدە... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا
پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۈژمە دەرىخىنى ئىجارىگە
ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت
ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت
، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى")
مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن
رېۋايەتنى رەت قىلدۇ. قەدىمكى چاغدا
خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ
يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ
ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك
مەلىكىسى" رېۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 -
يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان
مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە
ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك
توقۇمچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان

رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ،
خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا
ياتلىق بولغان مەلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن
خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ
ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا
يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت
قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە
ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ
قىلىنسا، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ،
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى
ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا
– سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا

بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق
 قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى
 ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ
 ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان.
 شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب
 ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا
 نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.
 مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى
 ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ،
 مىلادىنىڭ 97 – يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن
 يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان.
 جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى
 توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا
 ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومالىق
 بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا
 كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن.
 مىلادىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتۇرى
 ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن 166
 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى

ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما
ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ
ۋىيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى
جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147
– يىلىدىن 167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا
پىل چىشى، كەركە مۈڭگۈزى، ياقۇت قاتارلىق
سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى
تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ
جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى
رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى)
دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك
سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان) دىن ئاز
دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن)
كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن
ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر
شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن
باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر
ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى

مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن
باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا
تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن
بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ،
شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن
روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى
(سىرىسلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش
"يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى
توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى
دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا
ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن
بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا
ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى.
مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى
(مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي
تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ

رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ
سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ
618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان)
گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە
شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۇچۇكلار، قارا
تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى.
شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان
سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ
ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ،
بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا
ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك
رەختلەر، دورا – دەرەملەر، زىبۇ – زىننەت
بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى
سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ
قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا
سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى
تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم
خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا

خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 –
 يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە
 جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى
 ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن
 خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى
 خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى
 قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.
 يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
 ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە
 قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا
 يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە
 خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى
 قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە
 شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق
 مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.
 ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم
 تىللاسغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى
 سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم
 ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك

چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم
بولدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دورىدۇن
قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى
ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى
دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان
ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 –
ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق
دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى
پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
تىئوخانىۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە
بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما
ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن
1451 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى
ئۇلۇغ پوستئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 –

يىلدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن
كېيىن شەرقىي رومالىقلار بىلەن قۇرۇلتىنى بېقىپ ،
يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا
قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ.
تئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر
پوستئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم
شەرقىي روماغا بىلەن بېقىپ يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن
بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار بىلەن بېقىشنى
بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق
سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان.
ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا
بىلەن قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى
كاۋاك ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن
جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن بىلەن قۇرۇلتىنىڭ
ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي
روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش
بىلەنلا بىلەن قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزۈپ

يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە
كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ
چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ،
ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن
پوستىئان تۈركلەرگە (كونستانتىنپۇلغا –
ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش
ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ
قىلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا
تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ
بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى
سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى
ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى
چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440

– يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە
كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى
ئۇرۇقنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن)
دىن شەرقىي رومغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق
راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى
ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى
پاكتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ
ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكتلار يىتەرلىك بولسا
كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن
ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا
ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر
ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك
تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا
قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە
ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى
خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت
يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك

روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا
كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن
شەرققە ، شەرقتىن غەربكە موكدەك ئۆتۈشۈپ
تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى
بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى
سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ
قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا
ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى
يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات
يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ
ئۆتكۈنمىزدەك مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
مەخپىي ھالدا شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن
نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشكىنى
ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرقىي رومغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن

بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار

رەڭلىك شىشىنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا
غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر
ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى
رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن
بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق
ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ
ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق :
"شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە
ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ
386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن)نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا
(مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ
پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى
(ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى
ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر
غەربنىڭ رەڭلىك شىشىلىرىدىنمۇ پاقىراق ،
چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشىنى

كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشلەر
دېيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك
شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە، يۇنانلىقلارنىڭ
رەڭلىك شىشنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى
پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار
بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى
خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى
غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى.
شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي
خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن
سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا
تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن
بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە
ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان
ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە

ۋە دە قىلىپ ئالدىنغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا
 تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون
 (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
 ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى
 مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك
 بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشىنى
 ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى
 بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان
 مەدەنىيەت ئوغرىلىرى، جاسۇسلىرى بولسىمۇ،
 مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما
 بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى
 يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.
 خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
 ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
 ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان.
 جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا
 ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن
 كېيىن، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە
 ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ

خەنۇدنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار
بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ
ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا
بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم –
خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا
ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا
خەنۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا
ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر
ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ
ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى.
جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم
بىلەن بىددىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ،
تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ
ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ
ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان.
دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ
ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن.
خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن
رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 –

ئەسەردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن
 ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت
 ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە
 خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە
 باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى.
 قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق
 مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن
 بولسا، داپ، نەي، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا
 ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن)
 كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618)،
 تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار
 جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا
 ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579
 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە)
 لىردىن ئاسنا بىكە، شىمالى جۇ سۇلالىسى
 (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق
 قىلىنغاندا، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ
 كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسنا بىكە بىلەن
 بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ

كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى
ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت
تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا
سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە
تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى
بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى
كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز
يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار
تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 –

907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش

مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10

يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار

تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر

مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ

مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6.
 سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ،
 8. كۈربىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10.
 چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش
 مۇزىكا سېستېمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا
 (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار
 مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ
 مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ
 مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون
 مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى
 ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر
 مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن
 رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى
 ئاساس قىلغان بۇدا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن
 ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ
 ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ
 كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ

ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى
 ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
 كېرەككى، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك
 ئۇيغۇر رەسىسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى
 پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە
 بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ تىپىك
 سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو
 رەسىملىرى بۇددا رەسىمچىلىقىدىكى رەسىم
 سىزىش سەنئىتى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى
 كىشىلەرنىڭ رەسىمنى سىزىش سەنئىتى
 ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ
 رەسىمچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
 رەسىمچىلىقتا) تەڭرىشى يوق رەسىم ئىدى.
 جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنۋى
 مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ)
 بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان
 ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولمۇ
 بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ
 جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا

يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇلار ئىچىدىن چىققان
مەشھۇر بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن
باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا
كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست
پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر
كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك.
كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ
431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقىتدا
دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ
ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم
ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا
بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ
ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى
ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل
قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
چاغدا قەشقەردە شورى ئاسامائىلىق بۇددا
راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا
مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا

مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا
 قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ
 بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا
 تەگداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە
 ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە
 بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى
 يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى
 كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ
 راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ
 قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى
 زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى
 غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار
 خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ
 كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى
 ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ
 كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى
 ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار
 كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم
 سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى

ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كومانراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىين (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان)

مىلادىنىڭ 401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ
قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى
دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللىغان.
ياۋشىينىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
ئىمكانىيەتتىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن
دەرس بەرگەن. ياۋشىين دائىم ئىبادەتخانىغا
بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى
"دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس
ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384
جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى
تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن
باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان
بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن
ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن
خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن

چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ
راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ،
چۈشىنىشلىك بولغان. كومانراجىۋانىڭ دىن ،
پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى
جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە
ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك
تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ
بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،
تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن
تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن
غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى
ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى)
يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا
ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا
قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق
شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ

قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيەت ئاساسىدا
شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشدا ئالتۇن
كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ
تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى
ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە)
رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق
داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ،
ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گرىك
باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار
دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات
ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە

ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون ئېمپېرىيىسى
(مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى
چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا
قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى
ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان
ئىدى.